

О. Ізарський



РІЛЬКЕ
НА
УКРАЇНІ

РІЛЬКЕ НА УКРАЇНІ

*Мойі приятелиці
Зенті*

O. IZARSKYJ

RILKE IN THE UKRAINE

O. ISARSKYJ

RILKE IN DER UKRAINE



1952

“KYIW” Publishing Co., Philadelphia
Verlag “KYIW”, Philadelphia, Pa.

ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧА БІБЛОТЕКА Ч. 1.

О. ІЗАРСЬКИЙ

РІЛЬКЕ НА УКРАЇНІ



1952

ВИДАВНИЦТВО „КИЇВ“ ФІЛЯДЕЛЬФІЯ

Обкладинку рисував
Петро Андрусів

"KYIW", 859 N. Franklin St.
Philadelphia 23, Pa. U.S.A.

Printed by "AMERICA"—817 N. Franklin St., Phila. 23, Pa.

“Dann aber vollzog sich, die Elemente seines Wesens fassende und umwuehlend, eine seelische Mutation in ihm, die ihm zu einem neuen tieferen Menschen verhalf. Dies geschah auf der Reise nach Russland, die er aus einer immer rastloser und zerrissener werdenden Zeit um die Yahrhundertwende unternahm. Zu gleicher Zeit aedert sich der unsichere journalistische Stil seiner Briefe, und es hebt sein eigener unverwechselbarer Stil an.”

K. KIPPENBERG ¹

“Russland wurde, in gewissem Sinne, die Grundlage meines Erlebens und Empfangens, ebenso wie, vom Jahre 1902 ab, Paris — unvergleichliche — zur Basis fuer mein Gestaltenwollen geworden ist.”

R. M. RILKE ²

1.

Пані Катерина Кіппенберг, дружина поетового видавця й власника “Insel-Verlag”, залишила нам спогади про відвідини Р. М. Рільке літом року 1922. Зустріч відбулася в розташованому серед долини горішньої Рони невелич-

¹ K. Kippenberg: “R. M. Rilke. Ein Beitrag,” S. 91, Insel-Verlag, Leipzig, 1942.

² R. M. Rilke “Briefe 1921-1926.” S. 370.

кому швайцарському замку Muzot, саме в цьому році — з метою дати поетові любий і постійний дах над головою — придбаному письменниковим приятелем з Вінтертуру Вернером Райнгартом. В такий тяжкий для Європи час, поет приємно вразив своїх давніх друзів нежданою бадьорістю й здоров'ям. Був несказанно щасливий. . . . Показував гостям старовинні меблі Chateau de Muzot, садок довкруги, любувався виноградником, хвалився трояндами. . . . І, стоячи перед своїм пультом, читав подружжю Кіппенберг нещодавно закінчені “Елегії з Дуїно”. Приблизно тоді ж, в характерному для нього вирі, гурагані надхнення були написані також “Сонети до Орфея”, початі в дивні дні 2—5 лютого 1922 року в цій занесеній альпійськими снігами, відрізаний від світу середньовічній “башті” Muzot.

“Елегії” і “Сонети до Орфея” вивершили життєвий доробок поета. Більше того, цілої генерації творців, а може вивершили будову культури великого історичного циклу. При всій любові до життя — Hiersein ist herrlich! — повійськове, пореволюційне владне прийде було вже чужим поетові. Не стимулювало творчости. Але життєвий твір 29 грудня 1926 р. померлого Рільке швидко став живою легендою, як був нею — порівняння належить віденському біографові поета Ф. Клаттові³ — образ середньовічного лицаря в часи початкуючого

³ Fritz Klatt: “Rainer Maria Rilke”, Amandus-Verlag, Wien, 1949.

гуманізму. Став поряд живих і великих — бо впливових, бо необхідних творів минулого. Минулого, що вплинуло на поезію останніх десятиріч кожної європейської літератури. В тому числі й літератури української. В малій мірі — підсоветської, в більшій — тоді підпольської Західної України та особливо еміграції. Отже, літератури вільної, що, за теперішньої політичної ситуації, є констатацією фактичної неадекватності творів Рільке для українського читача на батьківщині. А еміграція, як еміграція. Тут друкуються не книги Рільке, а окремі поезії. В періодичній пресі або як додаток до оригінальних збірок.⁴ Вийняток становить двомовний том вибраних творів Рільке “Речі й Образи”⁵ — з українськими перекладами Богдана Кравцева. Наші поети змушені жити майбутнім, зовсім згідно з заповіддю А. Франса: “Треба працювати для майбутнього, як ткачі за своїми варстатами працюють над килимами: без змоги їх бачити”.

Вплив Р. М. Рільке на українську поезію й аналіз перекладів його творів на нашу мову стають актуальними завданнями українського літературознавства. Такими ж актуальними, як надзвичайна сторінка історії нашої культури — про вплив України на світогляд, на творчість

⁴ Напр. переклади М. Ореста в книзі „Луни літ“, Краків-Львів, 1944 і невиданій досі його „Антології німецької поезії“.

⁵ Богдан Кравців: „Речі й образи“, В-во „Час“. Нюрнберг, 1947.

Рільке, про незабуті до кінця поетового життя вражіння від нашого мистецтва, нашої землі й людей українських. Враження двадцятип'ятилітнього Рільке від України 1900 р. були інтенсивнішими, ще багатше зафіксованими в творчості, ніж останні свіжі земні враження старіючого Оноре де Бальзака від України середини минулого сторіччя.

Але ця сторінка біографії Рільке мало розроблена. В працях німецьких дослідників вона цілковито обсорбується темою — Рільке й Росія. Україна, для європейців, і на сьогодні ще залишається “землею невідомою” або провінцією південної Росії. Щонайбільше — краєм романтичним, кольоритним, своєрідним. “Знання” німецьких дослідників біографії й творчости Рільке про Україну легко проілюструвати типовими уривками з найдобросовісніших книг про поета. Наприклад, К. Кіппенберг в згаданій уже книзі пише: “. . . тоді в супроводі Лу Андреа-Сальоме він (Рільке — О.І.) поїхав на південь Росії включно з Україною. Він познайомився з Києвом і його численними святими місцями, його іконами й святими могилами, з Полтавою і Нижнім Новгородом, щоб пізніше, на протязі п'яти днів, проїхатися вверх Волгою”... А в книзі Софії Брутцер про подорожі Рільке до Росії й на Україну — тут, до речі, зібрано майже весь доступний нам (в уривках також уперше опублікований) матеріал про перебування поета на слов'янському сході — можна натрапити на таку типову плутанину: “Писання Гоголя, як дзеркало української народно-

сти і сам Гоголь, як справжній росіянин, . . . Толстой, Крамскої . . . здавалися Рільке значними”...⁶ Власне, це не плутанина, а “трієдіная Русь”. Можна думати, що Рільке глибше за своїх вчителів і біографів відчував своєрідність нашої країни і людей, історії і культури України. Про це свідчать писання поета. Довести ж цю думку змогли б тільки досі ще не опубліковані архівні матеріали, зокрема листи Рільке до матері (70 листів і 6 карток) про подорож Росією й Україною. Поетова донька Рут Фріче-Рільке (в другому шлюбі, по смерті її першого чоловіка рількезнавця Карла Зібера в 1945 р.) повідомила автора про неможливість їх надрукування. Неможливим є і ознайомленим з цими листами повністю, доки Музей Рільке знаходиться в Ваймарі — сама Рут Фріче тепер постійно живе в Бремені...

Українське рількезнавство знаходиться ще в стадії “первісного накопичення”. Ввесь наш доробок зводиться до кількох інформативних статтів загального характеру. В тому числі статтів Є. Ю. Пеленського “Райнер Марія Рільке й Україна” в львівському “Ділі” за 1935 р., двічі перевиданих брошурою — в 1935 р. у Львові та в Міндені року 1948.⁷ Треба думати, що зміст цієї брошури включає основні статті того ж

⁶ S. Brutzer: “Rilkes russische Reisen,” Buch-und Verlagsdruckerei von H. Klutke in Stallupönen. 1934. Доля авторки трагічна: загинула під час взяття Данцігу росіянами наприкінці другої світової війни.

⁷ Д-р Євген Юлій Пеленський: „Райнер Марія Рільке й Україна“, вид. друге, Мінден, 1948. Бистриця, стор. 5-62.

автора: "Райнер` Марія Рільке" у "Вогнях" за 1932 р. і "Р. М. Рільке в Києві" з "Нового Часу" за рік 1935. Додати ще можна кілька відгуків української преси на це видання та рецензій О. Баблера в чеському "Моравському слові" й В. Рудка в "Німецькому науковому журналі для Польщі" — рік 1936, зошит 30.

Книжка Є. Ю. Пеленського подає бібліографію творів Рільке в українських перекладах, українських (головне, галицьких) писань про поета і пробує накреслити рямці двох великих тем: Україна в творах Рільке та вплив Рільке на нашу поезію. Перші розділи праці, Україна в німецькій літературній традиції та коротка біографія поета, мають посереднє відношення до поставленого в ній завдання і розкривають суто інформативний характер авторового задуму й швидше патріотичне, ніж наукове наставлення до теми.

Є. Ю. Пеленський і, слідом за ним, автор цінної книги "Die Ukraine und das Reich",⁸ проф. Дм. Дорошенко не пов'язали поетової біографії з чіткою періодизацією написання цікавих нам в даному випадку творів. Цим пояснюється, наприклад, "українізація" справді чудового вірша Рільке "Selten ist die Sonne im Sobor" з першої, отже "до української" частини "Книги годин". А патетичний і тому конфузний коментар

⁸ Dmytro Doroschenko: "Die Ukraine und das Reich. — Neun Jahrhunderte Deutsch — Ukrainischer Beziehungen im Spiegel der Deutschen Wissenschaft und Literatur", Verlag S. Hirzel, Leipzig, 1941.

до нього, із вказівкою на “тисячелітній пам’ятник”, київський Софійський собор, як збудник поетового натхнення, свідчить тільки про не-обізнаність обидвох авторів з найповнішою працею про найбільше “українську” книгу Рільке — з монографією Рут Мевіус “Книга годин” Р. М. Рільке” (до неї додано первісний, нескорочений текст “покладеної в руки Лу” першої частини твору і надзвичайної ваги примітки дбайливого до своїх писань поета).⁹ Патетичне речення Є. Ю. Пеленського — “Цей собор називає Рільке Божим престолом” — сто-сується, як слід було думати, зважаючи на час написання поезії, не нашої Софії, а . . . Успен-ського собору в Москві. В рукописному — так званому геттінгенському — тексті книги стоїть примітка автора: “(2-го жовтня), коли чернець — адже твір написано “від імені” ченця, — зга-дував свої молитви в Успенському соборі в Мос-кві”... Важливими помилками проф. Д. Дор-ошенка є також: 1) вказівка про подоріж Рільке на Україну в 1899 році — рік першої подорожі до Росії і написання першої частини “Книги го-дин”: “Про чернече життя”; 2) твердження про поетів переклад “Слова про Ігорів похід”, як “останнє шанування України”. Отже йдеться про закінчену в 1904 р. працю. Насправді, ос-тання візія України встає перед поетом у 1922 році, підчас написання “Сонетів до Орфея”.

Розробка цілої низки проблем, пов’язаних

⁹ Ruth Moevius: “Rainer Maria Rilke’s Stunden-
Buch, Entstehung und Gehalt”, Insel-Verlag, 1937.

з поетовим переживанням України, з ролею України в формуванні душі й світогляду молодого Рільке, як також його вплив на нашу поезію та критичний огляд досягнень наших перекладачів, практично значила б — через уточнення аналізу поетової біографії і деталізацію у вивченні його літературної спадщини, через принципово новий підхід до східнослов'янських симпатій поета — виділення теми “Рільке на Україні” з “традиційного”, а проте мало і тільки в найзагальніших рисах розробленого розділу біографії Рільке — “Росія”.

Книга про Рільке й Україну була б не тільки послугою нашій батьківщині. Вона була б кроком до усвідомлення правди про великого поета-європейця. Принципового всеєвропейця. Вона стала б такою ж konieczністю для історика літератури й європейської духовости, як давно вже написані томи Марги Бауер і Моріса Бетц про Рільке й Францію,¹⁰ Гельмута Воке про Рільке й Італію,¹¹ Ж. Гебсера про Рільке й Іспанію,¹² фон Саліс про швейцарські роки Рільке і т.д.¹³

Наша журнальна стаття не ставить своїм

¹⁰ Marga Bauer: “Rilke und Frankreich,” Bern, 1931. Maurice Betz: “Rilke und Frankreich,” Zuerich, 1938, “Rilke in Paris,” Zuerich, 1948. (Arche-Verlag).

¹¹ Helmut Wocke: “Rilke und Italien,” Gieslen, 1940 (Verlag Otto Kindt).

¹² Y. Gebser: “Rilke und Spanien,” Zuerich, 1933 (Verlag Oprecht).

¹³ Y. R. von Salis: “R. M. Rilkes schweitzer Jahre,” Frauenfeld, Leipzig, 1938 (Verlag von Huber).

завданням охопити всі ці проблеми. Завдання її незрівняно скромніше — більше критично, ніж в дотеперішніх українських працях, намітити коло творів Рільке з вкрапленими в них українськими мотивами, відгуками на коротке перебування поета на Україні й на читання про Україну, та огляд доступної нам літератури про ці твори й саму подорож поета нашою країною.

2.

“Reifer werden heisst schaefer trennen,
inniger verbinden.”

H. v. Hofmannstal, “Buch der Freunde.”

Подорожі Рільке до Росії й на Україну були переломовою подією в житті й творчості досі мало помітного й блідого празького поета-юнака, що, як людина й творець, дуже і дуже тяжко визрівав. Його ранні книги поезії цікаві тільки історикові літератури, зокрема, дослідникові слов'янських впливів на молодого поета. Спершу впливів чеських. Читацького відгуку не знайшла жодна книга юнака: ні “Leben und Lieder” (1894), ні “Wegwarten” та “Larenopfer” (1896), ні “Traumgerkrönt” (1897), ні в тому ж році написана, а видана в наступному, присвячена Юлії Вайнман, господині першого мюнхенського мешкання (1896-97) Рільке-студента— “Advent”. Також особисті знайомства до 1897 р. мало цікаві, випадкові. Чисто-начисто юнацькі захоплення, що багато чим нагадують сумне

празьке кохання молодика-поета до пустої й холодної Валерії Давід-Ронфельд. В Мюнхені поет вчащає до екстравагантної графині Франціски фон Равентлов. По-дитячому захоплюється граціозною легковажністю графині, читає їй свої поезії, пише їй листи, щоб підтримати її в години тільки їй відомого потопання в безпросвітний сум і безнадію... Юнак дивно мало знав людей, так мало знав себе й своє покликання.

На рік 1897 припадає найвизначніше в житті поета знайомство-зустріч з Андреа-Сальоме Лу. Цьому випадковому знайомству в театрі на Гертнерплятц в Мюнхені (Лу була з приятелькою — з цього часу приятелькою також поета — відомою дослідницею Африки Фрідою Бюлов) ми, цілком напевно, завдячуємо повне виявлення й розвиток до крайніх меж творчих можливостей Р. М. Рільке! Саме Лу була для поета й Колюмбом східньослов'янського світу: відкрила йому любий, любий їй з дитячих років багато в чому вже орієнтальний лад російської душі, серйозний настрій російських лісів і Волги та, рік пізніше, відбитий чітко в творах поета, ніколи не забутий чар України — простота чистої людської душі й неозору даль з цього часу любих йому степів... А особисті взаємини Рільке з Лу — ще не написаний роман!

Лу, власне, не була росіянку, як твердять ледве не всі біографи Рільке. Вона й справді народилася (р. 1861) й виросла в Петербурзі, в родині генерала російської служби Сальоме. Але батько її був французького гугенотського роду,

мати — німкеня. А одружилася вона в 1887 році з далеко старшим за неї німецьким орієнталістом мапів іранського, напів англійського походження. До речі, захоплення азійськими релігіями й антипатія до занадто зінтелектуалізованої Європи лежали в основі цього шлюбу... Лу цілком вросла в німецький ґрунт, німецьку культуру. Також писала по-німецькому. Росія залишилася для неї — дитинством, спогадом, сентиментом.

Лу вражала сучасників своїм чоловічим розумом і міццю самостійного характеру. Не випадково Мальвіда фон Майзенбург рекомендувала молоду студентку увазі Ф. Ніцше, як цінного співробітника, помічника, й влаштувала їм побачення в травні 1882 р. — в римському соборі Св. Петра. Ніцше був захоплений надзвичайною “росіянкою” з “орлиною гостротою розуму й хоробрістю лева”. Коротке товаришування тридцятивосьмилітнього Ніцше й двадцятиоднолітньої Лу (травень-листопад) глибоко відбилося на творчості, на розбудові світогляду Ніцше. Не дарма дружба ця й кінець її викликали зливу ревнощів і зненависти збоку патентованих приятелів Ніцше, особливо ж — сестри філософа й поета Форстер-Ніцше. Приклад такої зненависти поряд подиву й визнання — можна знайти в листі П. Гаста до розенгаймського критика й есеїста Йозефа Гофмільера (1897): “Про теплоту її вдачі напевне не можна багато сказати, але її череп, її дух і розум є того ґатунку, що напротязі сторіччя трапляється серед жінок лише п’ять, шість разів. Деякий час біля Ніцше

жити і, замість того, щоб спалахнути, залишитися спостерігачем і холодною регістративною машиною — це значить уже дещо. З точки зору людяности, звичайно, нічого симпатичного. Ніцше був деякий час зачарований Лу: він бачив у ній щось зовсім незвичайне; — з ілюзії, створеної довкруги Лу, виріс настрої для його Заратустри. Настрої цей, звичайно, треба цілковито віднести на рахунок Ніцше — але разом з тим: та обставина, що за допомогою Лу він піднявся на гімалайські вершини почуття, робить її предметом благоговіння”...¹⁴ Лу написала про Ніцше книгу рідкісної проникливости. Так само, як її книга про Рільке, написана по закінченню лікувальної психоаналітичної практики за системою Фройда, що на роки припинила її літературну творчість, є найцільнішою і найглибшою з величезної вже Рількеади.

І старість не зломила тяжко хворої на серце Лу. Гертруд Боймер описала свої відвідини Лу в Геттінгені року 1936, отже за рік до смерти останньої. Стара жінка з повним червонявим волоссям здалася їй “шматком вічної природи”, а обрис її голови, горда лінія шиї нагадала їй портрет молоді дівчини...¹⁶ Саме радісна життєздатність Лу вразила свого часу й Рільке: “Світ втратив для мене свою захмареність” — писав поет... Лу-людина і Лу-жінка, як писав двадця-

¹⁴ Dieter Bassermann: “Der spaete Rilke,” Leibnitz-Verlag, Muenchen, 1947, S. 454-5.

¹⁵ Gertrud Baeumer: “Gestalt und Wandel,” Herbig-Verlagsbuchhandlung, Berlin, 1939,

тидволітній Рільке, напоїла щастям кожен його подих. Що за дні пережив він в Мюнхені й Вольфратсгаузені, а з осени 1897 р. під Берліном — в Вільгельмсдорфі й Шмаргендорфі (від 1899 р.)! Вплив Лу з цього часу слідний у всьому: від дрібниць (прогулянки росяними луками босоніж або вегетаріанський харч) до заміни досі звичної поетової французької форми свого імени “Рене” на німецьку “Райнер”, до вибору студії з історії мистецтва замість плянованих — з медицини, до освітніх подорожей Італією (Фльоренція, 1898), підчас яких поет писав для Лу свій “Щоденник”, рік пізніше — до Москви й Петербургу, а в 1900 р. на Україну... Лу допомогла Рільке стати на весь свій зріст.

По одруженню Рільке з Кларою Вестгоф в травні 1901 р. будьякий зв'язок з Лу припиняється на два роки, щоб з 1903 р. набрати форми ритмічних майже чергувань жданих зустрічей з періодами розлуки, мовчання і нового посилення листування. Поет не міг сам побороти свої важкі духові кризи й реакції по творчих хуртовинах. Тоді надійним і єдиним прибіжищем охоче ставала йому Лу: “Немає нічого в потрясаючих підняттях і спадах його (Рільке — О. І.) людського й творчого шляху, чого б він беззастережно не розкрив їй: фізичні недомагання й страждання, самотність в Парижі, із страхів якої повстав Мальте, ніколи не подоланий параліч його життєвої сили після війни, чудове народження “Елегій” із самотности Muzot'a. Вона розуміла кожне хитання його настрою, кожен

відтінок його страхів і розгублености, так само, як надзвичайне в його мистецтві”.¹⁶

А для нас, в даному випадку, найважливіше, що саме Лу була тим порогом, через який Рільке увійшов у наш світ: на українську землю, в наш духовий простір. Якось в розмові з Елізабет Шмідт-Паулі, розглядаючи з балкону одного мюнхенського готелю верховіття парку й блакитні бані Театінеркірхе, Рільке сказав: “Лу я завдячую Росію! Розумієте, що значить раптом в Росії знайти батьківщину? Я стояв чужий всьому, а тут все було мені рідним. Все чекало на мене”.¹⁷ У всякому разі, як пише Герберт Сизарц,¹⁸ “привезений” до Росії — Україна ідентифікується з нею цілком або майже цілком в усіх західно-європейських авторів — Шарлотою Кольб межі сторіч, Рільке знайшов тут тон своєї “Книги годин”. Мистецтво Рільке знайшло собі метафізичний резонанс.

У листопаді 1898 р. Рільке писав до Гуго Салюса: “Я думаю, зараз вирішується, чи з мене що буде чи ні”. Подорожі на схід звели глибоку кризу поета до нового, до справжнього початку, до великого творчого штурму восени 1899 р.

Тим часом готувалася перша мандрівка до Росії. Рільке слухав лекції в Берлінському університеті, друкувався в періодичній пресі й вив-

¹⁶ Бже цитована книга Г. Боймер, стор. 516, 517.

¹⁷ E. Schmidt—Pauli: “R. M. Rilke,” Buerger-Verlag, Loch/Wuertt—Stuttgart, 1906, S. 43-44.

¹⁸ Herbert Cysarz: “Weltraetsel im Wort,” Lichtenstein-Verlag, Vadur, 1948, S. 287.

чав з Лу російську мову. Лу читала поетові класичні твори російської літератури й Гоголя, негайно, з листа, перекладаючи їх на мову німецьку. Вона вчила його любити батьківщину Толстого й... Гоголя... В самозрозумілій на той час наївності, Лу вчила Рільке любови до безмежної країни між Білим і Чорним морями, країни одного великого народу... Лу, з її цікавістю до людини сходу й запереченням зінтелектуалізованої Європи, з нахилом до пантеїзму й азійських релігій, бажала зустрічі Рільке з напівазійською Росією. Вона ж підказала молодому поетові “концепцію Росії”, як країни, що з неї не можна вийти, як не можна людині вийти з людства. Як народу з яскравим мистецьким нахилом, народу з характерним для примітивних синкретизмом життя і мистецтва...¹⁹ Завдяки їй життєвий шлях поета переломився на Схід, щоб аж на Україні пізнати до дна забуту на Заході красу ночі людської покори й любові Богові убогости, щоб аж на Україні знайти близькі Богові речі й близьких до “речі” людей та в одне ціле поєднати нахили Рільке до гармонії, моністичного світорозуміння і пантеїзму, щоб прояснити й зафіксувати творчістю основні первні важко виробленого світогляду.

Отже Лу підготувала Рільке до подорожі на Схід і дала йому “підхід” і мірку для “російських” вражень. З роками погляди поета усамоствійнилися й змінилися. Але залишилася любов

¹⁹ Lou Andrea—Salome: “Rainer Maria Rilke,” Insel-Verlag, 1929, S. 25.

до України, як краю майбутнього, і надія на на-
рід наш, як нарід великого прийдешнього. Ріль-
ке знайшов свою духову батьківщину на Укра-
їні — єдиноможливий в Європі парадокс! — на
послідовно майже називаній Росією Україні...
На Україні починається шлях духового розвит-
ку поета, розвитку вже понад голови його дру-
зів, навіть Лу, що була міцнішою за нього, але
меншою... Лу ж таки вперше розповіла Рільке
про Україну. Вона росла в Петербурзі, а тамош-
ня інтелігенція аж до світової війни, аж до
Української Революції любила “чарівну Мало-
росію” і симпатизувала селянській культурі
“ідилічної” країни, особливо українській пісні
й “простонародному” театрові. У всякому разі,
підчас спільних підготовчих до подорожей сту-
дій, Рільке особливо захопився історією Київ-
ської Держави і староукраїнською літературою
та Гоголем. Твердження деяких біографів пое-
та й дослідників його творчости (проф. Дм.
Дорошенко) про враження від української при-
роди, як головне, майже єдине джерело “укра-
їнських” писань Рільке не відповідає дійсності.
Знайомство з нашою культурою, літературою,
фолкльором та трагічною історією України бу-
ло збудником справді жагучого інтересу до на-
шої долі, долі й сучасного поетові стану незна-
ного на Заході народу й першим імпульсом до
фіксації поетових мрій про край чудових у сво-
їй дивній покорі людей, про столітніми боями
зламаний, а проте вірою в непереможеність Пра-
вди ще живий край. До подорожі на Україну
було вже написано першу частину “Книги го-

дин”, в сім жагучих ночей тієї осені 1899 р. було створено “Казки про любого Бога”, в тому числі й новелю “Пісня про Справедливість”, про яку Софія Брутцер в згадуваній уже нами книзі, пише так: “Це зображення українських жителів степу із “Пісні про Справедливість” (“Казки про любого Бога”) і “Пісня про Справедливість” в цілому є найкращим поетичним плодом від проникнення Рільке в російську (!) історію й російську (!) народність старого часу”.²⁰

На початку грудня 1899 р., отже після першої подорожі до Росії в товаристві Лу та її чоловіка професора Андреа, що відбулася в квітні-червні 1899 р. (тиждень в Москві й шість тижнів в Петербурзі), в листі до матері поет пише про серйозну підготовку до нової подорожі, про особливий інтерес до “південної Росії”! А 20 травня 1900 р., за кілька днів до початку подорожі на Україну, в листі до Софії Шілл вже з Тули, Рільке признається, що “Москва, як вона не люба нам, зблідла в очікуванні численних прийдешніх вражень”.²¹ На фоні українських переживань, російські враження поета здаються тільки первісною стадією великого світоглядного становлення. На Україні збулося бажання поета — побачити народне життя в усій його ширині: вперше воно полонило його в Москві на Великдень 1899 р. Російські враження від “ди-

²⁰ Автор примушений користуватися машинописним примірником книги С. Брутцер (і також Р. Мевіус). Тому тут і далі не вказується сторінок цитатій.

²¹ R. M. Rilke; “Briefe,” Bd, 1., Insel-Verlag, 1950, S. 6.

тячости”, примітивності й “братерськості” терпеливого, помалу визріваючого з простоти й темноти для великого майбутнього народу перетворюється на Україні в багаторазово засвідчене поетом переконання, що “Росія — йому ще не було підсилу чітко розрізнити Україну й Росію — стоїть перед якимись ще невидимим Початком” ...²²

Крім щирости й правдивости народу, великим переживанням поета стала краса української природи, ідеалізованого ним пізніше — Рільке не любив гір — безмежжя рівнини й степу. Не випадково саме “українські” твори Рільке найбільше вражали читачів-сучасників і критиків, вражали новизною кольориту: згадаймо для прикладу захоплення “Карлом XII” в рецензії фон Гайдта на “Книгу годин”.²³ Можливо, що залишивши плян переселення до “Росії” (подібний плян виконав ворпсведський приятель поета маляр Г. Фогелер — загинув в туркестанському засланні в 30-их роках), Рільке вже ніколи й ніде не почував себе так просто, так вдома. Перші роки після подорожей до Росії і на Україну, Райнер Йосипович, як звали поета в нас, носив на російський лад відпущену бороду, сорочку-“косоворотку”²⁴ та ціле життя не розлучався з українськими сувенірами: шовковою хусткою і срібним візантійським хрестом... Дуже цікавою є думка доброго знавця Рільке й...

²² “Die neue Zeitung,” 5. Yuli 51.

²³ “Preussische Jahrbuecher,” 123 Bd., Jan. Muerz 1906, S. 762-766.

²⁴ Дивись фото в книзі Лу.

перекладача російських віршів поета на німецьку мову Артура Лютера про спорідненість мелодії української мови й поезії Рільке, висловлена в листі до авторової приятельки З.Б. від 10 березня 1951 р.: “Звичайно, перш за все я зайнявся так любими мені віршами Рільке й вважаю переклади (йдеться про перекл. Б. Кравцева з Рільке — О. І.) справді дуже добрими. Мені здається, що особлива мелодія української мови надзвичайно придатна для передачі вірша Рільке. Можна думати, що Рільке сам міг би писати по-українському”.

Місце України в біографії поета фактично забезпечене. Інша річ, що в літературознавстві співіснують два погляди на роль України й Росії в формуванні душі й творчості Рільке. Більшість дослідників надають східнім враженням поета вирішального й напрямного значення. Другий погляд зводиться не так до заперечення ролі Сходу в долі поета, як до її локалізації. Так професор Кільського університету Вернер Кольшмідт переконаний, що переїзд поета з Берліна до своїх приятелів у Ворсведе, поетичного німецького села серед глинистої рівнини й підбременських пісків та болот, дав би той самий вибух творчих сил Рільке, що й подорожі на Схід. Тут підкреслюється “символічний характер” подорожніх вражень поета. Але для нас важливе все ж твердження автора: “Таким чином, Росія була першою можливістю, що звільняла Рільке від страждань сучасної людини на екзистенціальну кризу. Щоправда, її трактування буття задовольняло поета тільки в першій

фазі його розвитку”.²⁵ Схід, Україна — це справді початкова стадія розвитку. Але: серед “східних” здобутків поета знаходяться зародки ледве не всіх його важливих ідей, творів і пристрастей, і захоплень — в “Книзі годин” кореняться вже “Елегії з Дуїно”, в “Сонетах до Орфея” ще раз виринає Україна, врешті, “остання любов поета — до Еспанії — загорілася вперше в петербурзькі дні над щоденником Бенуа... А що ж дивного є в кількаразово повтореній заяві Рільке, зробленій молодій дружині Кларі, в їхньому першому спільному осідку Вестерведе, наче б то він уже не потребував більше “Росії”?

3

Подоріж Рільке до Росії, до Москви й Петербургу, розбудила поетів інтерес до історії “країни між Білим і Чорним морем” — в найбільшій мірі проте до історії України: княжого Києва, Чернігова й Волині XI-XIII ст. та до козаччини. Ось це минуле — і тільки в малій мірі історія російських теренів, власне, Москви — ретельно студював поет, переконаний, як також його вчителька Лу та використані книги російських і французьких авторів, що це і є початок Росії. Отже стара Україна була для нього найпривабливішою і найкольоритнішою в “російській історії”. Про це свідчать записники — пізніша Росія,

²⁵ Prof. Dr. Werner Kohlschmidt: “Rainer Maria Rilke,” Vildner-Verlag, Luebeck, 948, S. 50.

зокрема ж імператорська, в зшитках цих взагалі не згадується — й творчість поета. Може посилені зайняття історією України й козацьким фолклором навіяли також задум “Корнета”, і досі найпопулярнішого серед широкого читача твору Рільке, твору про полягло на мадярських полях, в боях з турками, Крістофа Рільке. “Корнет” приніс поетові славу, про що, жартома, Рільке казав: “Скромний прапорщик здійснює галас, неначе фельдфебель”.

Цієї ж “болдинської” осені 1899 р. були написані такі важливі для нас “Казки про любого Бога” й перша частина, основна, “Книги годин”. Історія літератури, як і поетові сучасники — згадаймо ентузіазм шведської приятельки Рільке Еллен Кей — високо оцінили “Казки” і часто ставлять їх поруч “Книги годин”. Так В. Кольшмідт захоплюється “глибиною парадоксальної ідентичності смерти та життя, земного й потойбічного”, з якої, підкреслює автор вже цитованої нами книги, породжено і “Казки”, і ланцюги поезій “Книги годин”, та оцінює твір, як “в найвищій мірі тонку, високу й диференційовану гру, до якої молодий поет став спроможним завдяки Росії”.²⁶ А Софія Брутцер, поряд безісходної плутанини Україна-Росія, Росія-Україна, звертає увагу на український характер однієї з двох присвячених Україні “новель” цієї збірки.

“Казки” досить докладно окреслюють зачатки світогляду молодого Рільке та джерела

²⁶ W. Kohlschmidt: “R. M. R.”, S. 57.

— вже в “Книзі годин” розкриті багато — його українських симпатій. Люба йому простота та щира побожність нашого народу, що стала, між іншим, причиною його римських розчарувань 1903 р. В 1904 р. Рільке перебуває в Данії. Часто наїжджає до Копенгаги, міста дорогого поетові Якобсена. Але . . . данська рівнина кличе поета на Схід — “. . . я не піду вже далі на Захід, бо мене все знову кличе Росія. Коли б одного разу мені могло б бути даним щось схоже на батьківщину, то було б це там, в просторій, сповненій страждань країні (17. 8. 1904).²⁷ Данське літо породжує так і не виконаний задум четвертої частини “Книги годин”. Тільки кілька чудових віршів свідчать про данські дні серпня 1904 р., може дні суму за Україною:

Ich konnte dich wie eine Rose rühmen,
du gingst zurück, dein Augesicht verblich;
aber in dieses Sturmes Ungestümen
da kommst du, Herr und da erkenn ich dich.

Або:

Da kenn ich dich und was mich von dir trennte
ist fortgenommen . . .

Побожність народу, за якою, повернувшись на захід, тужив поет, має дуже мало спільного з християнською релігійністю, догматикою, культом . Поет не любив і самого образу Христа, як “не потрібного посередника” між людьми та Богом. Дальший розвиток його світогляду ішов по лінії віддалення від християнського

²⁷ Ruth Moevius: “R. M. Rilkes Stunden — Buch. Entstehung und Gehalt”, Insel-Verlag, 1937.

вчення. Незадовго до смерті, в листі до Гулеви-
ча, перекладача творів Рільке на польську мо-
ву, від 13 листопада 1925 р. поет писав: “Немає
жодного цього — й тогобічного світу, існує
тільки велика єдність”. А люба поетові побож-
ність народу нагадує відоме нам з поганських
мітів вшанування надмогутніх сил.. Поета при-
ваблювала ще раз підкреслена українськими
враженнями — безміром простору, степу, близь-
кими до землі, до природи, до “речей” людь-
ми — моністична мітологія.²⁸ Німецькі літерату-
рознавці стверджують, що саме на Сході, на
Україні, як кінцевому і найповнішому пережи-
ванні молодого Рільке, поет знайшов “мітичне
позначення для Речі” й заперечив чужу йому
містику, як квітку ворожого йому світу транс-
цendentного.²⁹

Загально визнано амістичне розуміння Бога
в Рільке. Бог — то твір людини, а ніяк не нав-
паки, Бог — то породження самотнього люд-
ського “Я”, що прагне в коло майбутнього й
буття”,³⁰ Бог — то “відвага бути вічно”,³¹ Бог
— то Закон, то глибина: “в глибинах все стає
законом”... Звідси ж впливає значення речі й
людини в філософії Рільке. Річ є найбезпосе-
реднішим виявом закону природи, безпосеред-
нім твором цього закону. Людина ж є тільки
“випадком”, тому завдання її мусить бути —
побожність: наближення до самого осереддя сві-

²⁸ W. Kohlschmidt, S. 162.

²⁹ W. Kohlschmidt, S. 47.

³⁰ Там же, стор. 49.

³¹ “Insel” Buecherei, N. 406, S. 21.

ту, до “речі”....³² Звідси ж впливає уява Рільке про наш народ, подобається це нам чи ні, як “нарід майбутнього”, бо народ близький Богові, близький до природи, до “речі”. А “річ” у Рільке вживається і в найпростішому розумінні — як латинське “res”, як реальність, і в найабстрактнішому — як поняття зближене вже до буття”.³³ Рільке знайшов наш народ “безіменним”, як безіменними були для нього речі. Він вірив, що в безіменності та в убогості жевріє, тліє велике вогнище майбутнього.

В “Пісні про справедливість” сліпий кобзар Остап, що підіймає бідний придніпрянський народ до боротьби проти “крутих польських панів” та “захланних жидів”, названий Богом. Близькими Богові здаються поетові й інші персонажі цієї наскрізь української “казки”: швець і богомаз Петро, його дружина Акулина та нещасливо закоханий в доньку козака Голокопитенка їхній син Альоша. Маріяна сміється над ним, не беруть молодика ще й на січ... Та на Остапів клич може піти й “Альоша”. Мати цілує на дорогу невдалого юнака-богомаза й нещасливого закоханого в голову, а батько ставить свічку перед Богородицею... Рільке тонко схоплює пануючі риси ще не баченого ним в 1899 р. народу та ніжність українського пейзажу, тишу степу нізньої ночі. Але не тільки ніжність, — велич природи й людей країни “Слово про Ігорів

³² R. Moevius.

³³ Hermann Kunisch: “R. M. R. und die Dinge”, Bolduin Pick Verlag, 1946.

похід”: “Ці кургани є могилами минулих поколінь. Вони, наче застигла хвиля, простяглися степом. І в країні цій, де могили є горами, люди стали прірвами — глибокими, темними, мовчазними. Слова їх — то тільки хиткі мости над їх буттям. Зрідка здійснюються чорні птиці над могилами. Зрідка спадають на людей цих дикі пісні щоб зникнути в них, як зникають птиці в небесах. У всіх напрямках — безмір”.³⁴

Поет прекрасно відчув романтику, званої ще тільки з фолкльору, з літератури й захоплених оповідань Лу, чудової країни. Після спільної з Рільке подорожі Україною й вона пише свої найкращі книги — “Ма” та “Родінка”. Останню часто використовують біографи Рільке, як матеріал про поетові враження від України, від Києва — в такий мірі його реакція була залежною від Лу. Залежність ця вже слідна в “Казках про любого Бога”. Під її впливом молодий Рільке засвоює погляд на Україну, як на “тихі самітні степи південної Росії”, зацікавлюється Києвом, “святим місцем, де Росія чотирма сотнями церковних бань розповіла про себе світові”. З її ж уст поет почув такі “типові” імена для своїх героїв-українців, як Єгор Тимофієвич, Єгорушка, Устенька — в першій з українських “Казок”: “Як старий Тимофій співаючи помер”, та селянські імена з “Пісні про справедливість”: Петро Акимович, Акулина, Альоша. Натомість кобзареві й козачій родині дано укра-

³⁴ R. M. Rilke: “Geschichten vom lieben Gott”, Insel-Verlag, S. 77-78.

їнські імена. Про поверховість обізнаности з Україною та її минувшиною свідчать наведені в тексті імена “гетьманів”: Кордяга, Кукубенко, Бульба, Остриця, Наливайко.

Але особливо чітко видно за поетом тінь Лу в діалогові між автором “Казок” і кривим “сусідою” його Евальдом: книга побудована, як серія їхніх зустрічей і розмов-оповідей. Евальд злякався обіцяного на цей день оповідання про боротьбу “південної Росії” за свободу. Злякався, бо це не пасувало до солодкої “Евальдової” уяви про одноцільність Росії, про казкову любов народу до батюшки-царя. Автор заспокоює Евальда — справа йдеться про боротьбу України з наїзниками поляками й жидами-експлуататорами: “Я мусив посміхнутися і заспокоїв його”... Після такого вступу було розказано “Пісню про справедливість”...

Думки про “єдину” Росію та про Київ, як “російську” Мекку, виринають і в першому з українських оповідань збірки, в казці з мало чіткою і мало яскравою “етнографією” — про Тимофія, що для поета-чужинця і мандрівника Україною 1900 р. не стояло на перешкоді любові таки до України й Києва. Помилкою було б погляди Рільке на Україну пересаджувати в атмосферу нашого часу. Або розглядати їх поруч антипатії поета до “насильницької чехізації” його батьківщини Богемії по війні 1914-1918 рр. та на основі цих фактів робити висновки про політичні переконання Рільке.

Справді безсмертним твором молодого Рільке була “Книга годин”. Німецька назва її “Stunden-Buch” вказує на задум поета написати книгу молитов, на чернечі настрої поета. Адже “Книга годин” є, власне, перекладом назви французьких молитовників 15-16 ст., що в свою чергу наслідували латинські збірки молитов. Назву твору влучно передає російський перекладач “Книги годин” Григорій Забезжінський — “Часослов”. Але зміст і форма твору Рільке, крім назви, нічим більше не заслуговує на порівняння із старими молитовниками й часословом, хоч наскрізь суб’єктивні “молитви” поета вкладено в уста ченця: “Рільке заглиблюється в цього ченця так, що, врешті, перетворюється в нього й чуває себе справді ченцем”.³⁵ Довгі дослідження над “походженням” та виясненням національності ченця “Книги годин” можна вважати за непродуктивні.

По написанні “Книги годин” — видано її після настирливих прохань А. Кіппенберга в 1906 р. — Рільке не збирався вже писати, в такій мірі поет ідентифікував себе зі змістом власного твору. І справді, наступна вершина в творчості Рільке припадає аж на рік 1909, коли був написаний “Мальте”. Пізніше, року 1913, “Книгу годин” поет оцінював, як твір “зімпровізований” і “безформний”,³⁶ але ніколи не за-

³⁵ R. Moevius.

³⁶ “Das Tagebuch”, 1927; H. Carossa: “Fuehrung und Geleit”.

перечував її, як “спробу наближення до безмежно далекого”. А “безформність” молитов пояснював самим характером твору: “. . . “Книга годин”, між іншим, не є збіркою, з якої можна забрати сторінку або вірш... Більше, ніж будь яка з моїх книг, є вона співом, цільною поемою”.³⁷ На “безформності” твору і взагалі поезій Рільке наполягають і деякі літературознавці, наприклад, Г. Сизарц, що не знає жодного вікінченого вірша Рільке, а лише сотні безсмертних місць,³⁸ та письменники й складачі антології німецької поезії — відомий приклад такого наставлення: недопущення творів Рільке в антологію Рудольфа Борхардта “Ewiger Vorrat deutscher Poesie”. Інші ж автори захоплюються саме потоком, “чудовою монотонністю” слов’янської мелодії “Книги годин”. Лу в своїй книзі про Рільке написання “Книги годин” ставить в пряму й цілковиту залежність від східних вражень, від пізнання братерської близькості людей на безміру просторів. Після української подорожі, після відвідин Києво-Печерської Лаври й спостережень над тамошніми богомольцями Рільке написав другу частину “Книги годин” — “Про паломництво” і з цього часу вважав себе, як згадує Елізабет Шмідт-Паулі, за прочанина...

Але проф. В. Кольшмідт теж має рацію, коли подорожі до Росії і на Україну порівнює

³⁷ М. Betz: “Rilke in Paris,” Arche Verlag, 1943, S. 77.

³⁸ Н. Cysarz: “Weltraetsel im Wort”, S. 89.

з відкриттям шлюзів, вода для яких була вже давно зібрана. Адже “Книга годин” і справді є “подиву гідна низка варіацій на тему — що таке річ, є “ланцюгом порівнянь “я” з Річчю і Богом”, є романтичним, барокковим словом про чарівний дух мовчазної, темної, примітивної, а тим самим — близької Богові країни.³⁹ Ця проблематика в зародку зустрічається вже в книзі “Mit zur Feier” (пізніша назва “Ранні вірші”) і зовсім ясна в “Казках про любого Бога”. Теза проф. Кольшмідта дозволяє і в поезіях першої частини “Книги годин”, написаній під безпосереднім вражінням від Росії, вбачати впливи і української духовости. За це припущення говорить сам характер першої подорожі до Москви й Петербургу — поет не бачив ще російського простонароддя, села, і посіяна Лу або вроджена та розбуджена читанням прихильність поета до самотньої і мовчазної людини “придніпров’я”, “південної Росії”, України, і кольорит цих творів, і, врешті, той незаперечний факт, що остання поезія циклу “Про чернече життя”, написаного в одному вирі надхнення між 2 вересня й 14 жовтня 1899 р., явно українська, як така й коментована самим Рільке в подарованому Лу (“геттінгенському”) рукописі. Та обставина, що Рільке приїхав до Москви вже з цілком певними зацікавленнями й накиненою йому уявою про Росію та деякою орієнтацією в етнографії й минулому імперії, спрямувала поетову увагу на розшуки вичита-

³⁹ W. Kohlschmidt, S. 53-6.

ної з книг Росії, може обмежила безпосередність його вражень, але зробила підкреслено “філософські” й “загальноросійські” твори цікавими й для дослідника українських впливів на Рільке, для шукача українських тем, зернят українського світогляду й фарби.

Більшість з них, найцікавіші з них Є. Ю. Пеленський коротко розглядає в книжці “Рільке й Україна”. А проф. Дм. Дорошенко суворо обмежився, крім помилково “приписаної” поезії “*Selten ist die Sonne im Sobor*”, згадкою про два вірші з усієї “Книги годин”.

Багато творів з циклу “Про чернече життя” легко ув’язати з поетовими переживаннями на Сході й завершенням їх — українською подорожжю. Для прикладу наведемо поетове протиставлення Італії, де тільки Божа весна була, й “країни майбутнього”, країни затаєних сил (“*Der Ast vom Baume Gott, der über Italien reicht*”). Рільке передчуває об’явлення Бога в країні “таких самотніх людей, як я”:

Mit einem Ast, der jenem niemals glich,
wird Gott, der Baum, auch einmal sommerlich
verkündigt werden und aus Reife rauschen;
in einem Lande, wo die Menschen lauschen,
wo jeder ähnlich einsam ist wie ich.

Denn nur dem Einsamen wird offenbart...

Цю самотність Рільке підкреслював, як домінуючу особливість українських людей, вже в “Пісні про справедливість. Але справді широко розгорнуто українську картину — вечір,, так важлива поетові далеч і тиша, що нагадує ди-

тинство і сіє надію на початок “справжнього життя”, молитовний настрій — в поезії “Eine Stunde vom Rande des Tages”. В наступному вірші, що в рукописі складав цілість з попереднім, поет домальовує образ затихлого степу й ледве помітного на нічному фоні кобзаря ще одною рисою: опущеного на коліна ченця-поета перед українським сліпцем... Названим Богом сліпцем з “Пісні про справедливість”... Подібну “годину на краю дня” в наступному році Рільке пережив в околицях Києва. Про годину цю оповідає Лу в книзі “Родінка”: “Віталій стояв і погляд його був над Києвом. Сьогодні я ліпше знаю і почуваю, що він тоді бачив, що він думав, про що він мріяв в розцвіті своєї молодости... Його очі блудили долиною, що лежала перед нами в червоному тумані від сідаючого сонця. Наче під охороною київських висот, увінчаних золотом таємниче сяючих бань, під небом в блідих зорях, лежав невимовний сум. На всьому просторі розколотих, долинами висот, на які підносилося місто, ландшафт віддавався поглядові: то губився в спадинах, то знову сяяли високі шпилі, вежі, церкви. Наче музика, наче мелодія: постійно наростаюча, потім затихаюча.

Коли в цю годину в Віталієві наростало велике, більше за всі інші, бажання, то це було вслухування в пісню пісень його Батьківщини — пісні, в якій знову звучали всі зламані ритми.

Сум лежав над рівнинами, тяжкий, як таємниця. Але правдива юність Віталія, його готовність до боротьби, до офіри, до болю, його

туга разом з вечером стелилася над його землею, щоб палко обняти її: “Навчи мене твоєї пісні, навчи мене твого страждання”!⁴⁰

В геттінгенському “покладеному в руки Лу” рукописові “Книги годин” сам Рільке пише про цей вірш так: “В старих хроніках чернець читав про сивих співців, про кобзарів, що в ті часи ходили від хати до хати, коли вечір спадав на широку Україну. Чернець відчуває, що й зараз старий кобзар іде країною й завертає до кожних самотніх дверей через порослі травною забуті пороги. А від тих, що мешкають ще там і чатують, забирає він пісні й вони тонуть, наче в колодязі, в його сліпоті. Бо пройшли дні, коли пісні залишали його, щоб іти на світло, щоб з вітром іти. Звучання є поверненням”.⁴¹

В оспіваній поетом тиші й покорі, в мовчанні й багатстві внутрішнього світу сліпця — бо для нього “все внутрі, небо, і степ, і дім”, уже можна прочути зачатки своєрідної етики Рільке, в основу якої лягли терпіння і воля взяти на себе весь тягар життя і під тягарем цим розбудувати “невидиме царство”. “Староруські”, українські основи цієї етики визнані німецькими дослідниками творчості Рільке.⁴²

“Про паломництво”, друга частина “Книги годин”, була написана в одинадцять день осені 1901 р., між 15 і 25 вересня, в Вестерведе. Отже

⁴⁰ Lou Andrea-Salome, “Rodinka,” E. Diederichs, Yena, 1923, S. 70-71.

⁴¹ Ruth Moevius, “Stunden-Buch R. M. Rilkes”.

⁴² K. Kippenberg, S. 344-345.

через рік після української подорожі. Глибокий неспокій поета, привезений з України, був наслідком бурхливого визрівання Рільке-поета й Рільке-людини. Цей неспокій був вершком “східних” вражінь і вже відворотом від них: перенасиченням. Лу, в досі ще не надрукованих, виборочно наведених в книзі Р. Мевіюс, спогадах про поета, спиняється на парадоксальному факті, що в поезіях циклу “Про паломництво” вражіння Рільке від подорожі Україною й другої вже — Росією знайшли менше місця порівняно з подоріжжю 1899 р. і відгуками на неї в книзі “Про чернече життя”. Це в той час, коли побачена тепер Укарїна здалася поетові краєм, що “межує безпосередньо з Богом”, коли при згадці про Україну поет дрижав... Цей факт Лу пояснює тим, що на Україні поета охопив порив до усвідомлення власної мети, призначення, до самовдосконалення через вирішення найглибших внутрішніх проблем, що мистецький вислів настроїв і вражінь став поетові раптом другорядним: “молитви” поета щодня ставали дійсністю... Поет шукав “останньої форми” і чекав на неї в кожному прийдешньому переживанні, в кожній зустрічі з українськими людьми, в кожному ляндршафтові... Шукав і не міг вибрати жодного з них, не міг також повернутися до переживання вчорашнього...

Наскрізною темою циклу є прочанин і монастир. Києво-Печерська Лавра, наче своєю дзвіницею, пронизує книгу Рільке. В поезії “Und du erbst das Grün” згадується Лавру серед безсмертних творів людських рук — поряд Ве-

неції, Казані (?), Риму, Фльоренції, Пізи і Троїцької Лаври:

und das Monastir,
das unter Kiew's Gärten ein Gewirr
von Gänger bildet, dunkel und verschlungen,—

Також в розлогому описові монастиря й прочан в "Ein Pilgermorgen" можна вгадати поетові вражіння від Київської Лаври, про що, до речі, свідчить і книга Лу "Родінка".⁴³

В свідомості поета знову й знову встає образ церкви, "церкви десь на сході" ("Manchmal steht einer auf beim Abendrot"), щоб в поезії "Weisst Du von jenen Heiligen, mein Herr?" зовсім чітко прибрати форму Києво-Печерської Лаври. Власне, не лаври-будови і не натовпу богомольців з довколишніх степів і міст України й далеких країв — з Тифлісу і Ташкента, "християн з повадками ісламу", як це змальовано в "Ein Pilgermorgen", а лаври-святині, лаври ченців. Похованих в підземеллі ченців, що забули свій вік і обличчя своє, приречених на тисячелітне буття... Тричі по сто років лежать їх тіла нетлінними, а мертві руки їх на грудях виглядають, наче гори. Поет питає Бога, чи не забув Він про цих похованих, чи ці мерці не найближчі до безсмертя, чи не дано трупам цим пережити смерть Часу... Питає, чи трупи ці не будуть колись наповнені Його, Бога, кров'ю...

Дуже можливо, що й поезія "In diesem Dorfe steht das letzte Haus" навіяна Україною, хоч німецькі дослідники вбачають в ній зарис

⁴³ Lou A.-Salome, "Rodinka", S. 60-64.

самітнього будиночка на околиці Вестерведе. Але сум, загубленість серед ночі, трактування села як “станції” між двома далями і відомий вже нам з “*Manchmal steht einer*” . . . мотив смерти на чужині лежать цілковито в рамках українських вражінь Рільке. В якійсь мірі вражіння ці відзеркалені в поетовій уяві про майбутній устрій життя на землі, коли все знову стане великим і могутнім, коли Бог вийде з полону церков і народ пастухів та селян сповниться почуттям безмежної самопожертви для ближнього й віддасть себе — земному (“*Alles wird wieder gross sein und gewaltig*”).

“Про бідність і про смерть”, остання частина “Книги годин”, стоїть вже під знаком Родена й Парижу. Навіть дослівно: на білій сторінці перед початком ваймарського рукопису книги, написаної в Віареджіо між 13 і 20 квітня 1903 р., знаходимо помітку поета: “Роден 13. 9. 1902”.

5

Влітку 1899 р. Рільке й Лу шість тижнів гостювали в їхньої приятельки, відомої дослідниці Африки, Фріди Бюлов в Біберсбергу над Майнінгеном. Цей час був присвячений вивченню російської мови й всебічній підготові до другої подорожі Росією і чеканого “побачення” з Україною. В листі від 20 вересня, пані Бюлов жалілася, що її гості не присв'ятили їй ні часу, ні уваги — кожна хвилина віддавалася праці. Студії ці продовжувалися також в Берліні.

Вже в 1899 р. поетові були відомі твори староукраїнської літератури (в тому числі — Несторова Хроніка XI ст., епос XII ст. “Слово”, пам’ятник XIII ст. “Києво-Печерський Патерик”), німецькі й англійські праці з слов’янської мітології й фолкльору — Шліфнера, Швенка, Гануша, Рольстона, якась французька історія “південноросійської літератури чи культури (чи не “Історія сучасних слов’янських літератур” Куррера, 1879?), а також російські книги з історії мистецтва — Гнедича, Новицького, Забеліна. Знав він також українські історичні пісні — особливо любив пісні про козаччину, що послужили йому матеріалом для “Пісні про справедливість”.

До подорожі на Україну Рільке вже любив українське малярство — від іконопису починаючи. Не випадково кілька сторінок “Родінки” Лу присвячено вражінням від стародавніх ікон київських монастирів і церков — цілком тотожним з висловлюваннями поета. А. Кіппенберг, до речі, вважає, що “*Marientleben*” Рільке написано “на тлі” наших ікон. Бачив поет уже й твори Левицького (1731-1822) і “теж походженням з України” — Боровиковського (1758-1826). Знав картини Ярошенка (1846-1898) і Репіна (1840-1930), — з останнім також особисто познайомився 18 травня 1899 р.

Про поетові нотатки на сторінках книг нової української літератури й записи в “навчальних зшитках” нам мало відомо. Знаємо лише, що Рільке читав Шевченкового “Кобзаря” в російському перекладі, купленого 13 серпня 1900 р.

в Петербурзі, що Рільке робив широкі виписки з літератури про Шевченка. Але всі ці матеріали ще не оброблені, не опубліковані. Дещо більше відомо про поєтову зацікавленість особою і творчістю Гоголя. Рільке підкреслював велику любов Гоголя до людини, що любов ця завжала йому до кінця лишатися тільки мистцем (знищення другого тому “Мертвих душ”) і високо цінував глибокий зв’язок Гоголя з національною традицією, з історією України. Цінував твори Гоголя, як дзеркало українського народного життя. З картки Рільке до Етгінгера (1901) ми довідуємося про намір поета придбати повну збірку творів — і в першу чергу листування, листування після релігійної кризи! — Гоголя: не задовольняло посідання трьох оповідань з “Вечорів на хуторі біля Диканьки” — “Вечір напередодні Івана Купала”, “Сорочинський ярмарок”, “Страшна помста”, і двох з “Миргорода” — “Вій” та “Старосвітські поміщики”.

Подоріж на Україну відбулася в червні 1900 р. На самому початку травня, Рільке й Лу (остання картка з Берліна від 7. V. 1900) виїхали з Берліна до Москви, де затримались до кінця місяця, на три тижні. 31 травня вирушили на Україну. Згідно з накресленим кн. Сергієм Трубецьким пляном подорожі, першу зупинку зроблено в Тулі — щоб відвідати давнього знайомого Лу (а з 1899 р. також і Рільке) Льва Толстого. Потім подоріж не переривалася вже до самого Києва.

Перше почуття в Києві — тяжке розчару-

вання. Після Москви, що здавалася поетові “виконаною на органі покірливих думок орієнтальною музикою”,⁴⁴ Київ вразив європейськістю: “Київ не подобається мені через те, що, завдяки впливові багатосотлітнього панування поляків, він дещо втратив з любого мені російського буття, він став польським, власне, інтернаціональним — має трамвай, широкі вулиці з великими крамницями, світ і напів світ, великі готелі і т.д. Я пробую якнайменше все це помічати й всю увагу звертаю на старі церкви й собори з стародавніми іконами й реліквіями”.⁴⁵ Розчарування це характерне для Рільке й зв’язане антипатією до великих міст. Але найцікавіше в цій реакції є перехід початкової неприязні в любов і фанатичну вірність спершу нелюбим містам. Так, крім Києва, було з Римом і з Парижем. Рим здався Рільке тільки злим музеєм. Радували його лише водограї на площах, подібно водам, спадаючі каскади сходів, лише сади, чудові тераси й ночі. Париж, поряд України найбільше переживання поета і найдорожче місце на землі, Рільке спершу характеризував як “тяжке, тяжке, тужливе місто”, місто, що страждає від “ненатуральности садів, людей і речей”. Париж злякав Рільке. Проте не багато часу пройшло і Париж став “єдиним місцем, широка й великодушна гостинність якого завжди заміняє мені батьківщину”. Тут поет лю-

⁴⁴ Лист до матері від 29. квітня 1899 р.

⁴⁵ Лист до матері від 6. червня 1900 р. Цитую за книгою С. Брутцер.

бив працювати, бо “Париж сам є працею”. Так само, як без “нелюбого Києва”, писала С. Брутцер, не була б написана “Книга годин”...

А Рут Мевіус, в згадуваній вже нами книзі, зупинялася на характерному для Рільке “змішанні плянів вражінь”: Париж (і з ним пов’язані скарги третьої частини “Книги годин”) був, власне, Берліном, а найправдоподібніше — збірним вражінням від суму індустрієйних міст, був лише приводом до тужних заключень, а не причиною їх, рівнинне та болотяне Ворпсведе сприяло праці над “Книгою годин” вже тим, що будило спогад про Україну...

Кілька надрукованих уривків листування Рільке з матір’ю та книга Лу “Родінка” свідчать про поетове захоплення Софійським собором, Києво-Печерською лаврою, київськими монастирями й церквами, про велике вражіння від побожности народу й побуту прочан, про інтерес до величної історії Києва — Рільке згадує Ольгу й Володимира Великого, хрищення Руси. Особливо детально описує він Лавру, печери: “Сьогодні годинами мандрував підземними ходами (не вище за чоловіка середнього зросту і шириною в плечі) мимо келій, де в святому божевіллі самотньо жили святі й чародії: зараз в кожній келії стоїть відкрита срібна домовина. І той що жив тут тисячу років тому, лежить обгорнутий в коштовну тканину, в коштовній труні — нетлінний. Безнастанно напливає з темноти натопч прочан з усіх місцевостей, від Сибіру по Кавказ, і всі цілують згорнуті руки святих. Це найсвятіший монастир цілої імперії. В моїх ру-

ках палаюча свіча. Я пройшов всі ці підземелля, раз насамоті, раз з народом”.⁴⁶

Зачарований був поет київськими горами й оглянутими за двотижнєве перебування в Києві околицями міста, зокрема описаною Лу екскурсією до Голосієва. Є. Ю. Пеленський згадує також про поетові відвідини Канєва й могили Шевченка.

17 червня Рільке й Лу виїхали пароплавом з Києва на Кременчук. Далі шлях їхній завернув на Полтаву. Мандруючи полтавськими селами — з метою ближче пізнати народ і країну — поет зустрів ніколи потім не забуту ним українську жінку-селянку. Вона вразила Рільке розумом і сердечністю й сама здивована була розмовою з чужинцем і питала його, скільки разів по двадцятьчотири години потрібно, щоб доїхати з батьківщини поета до нашого краю... Під Полтавою ж таки, біля якоїсь невеличкої станції, Рільке спостерігав віддалений на багато верст від них пожар в нічному степу й був вражений безміром просторів. Тут же він знайшов тему для одного з своїх майбутніх сонетів: спраглої волі, дико галопуючого в нічний степ коня.

Крім згаданих фактів про перебування Рільке в Полтаві й околицях, як також про вражіння від Харкова, в дотеперішній літературі про Рільке жодних матеріалів немає. Дальший шлях поета лежав на схід і північ. По п'ятиденній плавбі Волгою (зупинки в Н.-Новгороді та Яро-

⁴⁶ Christiane Osann, “R. M. Rilke, Der Weg der Dichters”, Fuesli-Verlag, Zuerich, 1947, S. 99.

славлі) він на два тижні заїжджав знову до Москви та на кілька днів в маєток Ніколая Толстого “Завідово” біля Твері, де зустрічався з російським народнім поетом Дрожжіним, проїздом був у Великому Новгороді й три тижні жив у Петербурзі.

Тільки вже в Саратові здалося поетові “recht orientalisches und seltsam”...

6.

У квітні 1901 р. двадцятип'ятилітній Рільке одружився з молодою різьбаркою Кларою Вестгоф і на рік поселився в Вестерведе. Тут він почав готувати до друку нову збірку поезій — “Книгу образів”. Праця над нею була закінчена в наступному році в Парижі. Отже по тяжких паризьких розчаруваннях і саме в час бурхливого захоплення Роденом. Знайомство Рільке з Роденом почалося в ательє скульптора на Університетській вулиці в Парижі й продовжувалося в Медоні. Воно вирішально вплинуло на поетові шукання досконалої форми в “Книзі образів”. Пізніше, після приїзду дружини з Німеччини до Парижу, Рільке залишає будинок Родена в Медоні й оселяється в самому Парижі на rue Touillier, 11, а з жовтня по березень 1903 р. на rue de l'Abbe de l'Eppe, 3, де закінчує важливу для нас “Книгу образів” і починає працю над перекладом “Слова про Ігорів похід” на німецьку мову, часто відвідує Лувр, Національну Бібліотеку та найдорожчий йому з паризьких пар-

ків — Люксембург. Щоправда, “Книга образів” була ще раз — і знову в Парижі — відредагована й доповнена двома невеликими циклами творів: “Царі”, почато в Майнінгені літом 1899 р. й закінчено в Парижі в лютому 1906 р., та “Голоси”, написані в Парижі між 7-12 червня 1906 р.

На багатьох сторінках “Книги образів” відчуваються ще характерні для “українських” творів поета мотиви самотності, сліпця-співця і т.д. А в двох творах Рільке повертається до явно української тематики, до нового переживання української природи, до історії України.

Коли розбиті бурями хмари летять над землею, коли одного дня “небо тисячі днів” розлягається над безмежжям степу, — тоді поет здалека розпізнає похилі плечі Мазепи попереду козацьких загонів... Поет бачить себе розпластаним під українським небом, як українські рівнини, а очі його відкриті тоді, наче ставки... (“Sturm”).

Під свіжим вражінням від полтавських піль, 2 жовтня 1900 р. в Ворпсведе було написано “Karl der Zwölfte von Schweden reitet in die Ukraine”, твір, що звернув особливу увагу і критики, і німецького читача, що по сьогодні передруковується серед вибраних поезій Рільке. 21 жовтня того ж року до нього було додано восьмирядковий вступ “Könige in Legenden.”

Поряд романтичного образу короля-юнака, що “зненавидів весну й жіноче волосся” і залишив свою сіру й “безголосу” батьківщину задля

небезпек, характеризується Україну, як край, де
кожна річ має голос і душу:

Auf Silber sprach jetzt Ring um Ring,
und Stimme war in Jedem Ding,
und wie in vielen Glocken hing
die Seele jedes Dings.

Тут навіть вітер живий і могутній:

Und auch der Wind war anders gross,
der in die Fahnen sprang,
schlank wie ein Panther, atemlos
und taumelnd vom Trompetenstoss
der lachend mit ihm rang.

На Україні ще ростуть гори — тут молода земля:

Da wurde mancher Berg geballt,
als wär die Erde noch nicht alt
und baute sich erst auf...

Твердження Софії Брутцер про впливи Пушкінової “Полтави” на згадані вище твори Рільке в якійсь мірі могло б ще стосуватися першого з них, романтичної і тільки в поетиці суб’єктивної “Бурі”, тоді як “Карл XII” красномовно свідчить про самостійність думки автора, про глибокі надії поета на велике прийдешнє України. Україна для Пушкіна — минуле, епілог; для Рільке — пролог!

В щоденниковому записі від 1 вересня 1900 р. Рільке скаржить на болюче незадоволення собою, на жаль за змарнованими вражіннями від подорожі на Україну й на Волгу, на тугу за пол-

тавськими хатками в вечірніх сутінках.⁴⁷ Видно, незадоволення це, жаль не залишили поета до кінця життя. У всякому разі, через багато років, після світової війни і революцій, Україна знову виринає в пам'яті, в свідомості поета: виринає те надвечір'я під Полтавою... Весна й галопуючий від села кінь. Воля! Сонет цей (20, I) з книги "Сонетів до Орфея" безперечно є спогадом про Україну. Цієї думки дотримуються більшість біографів Рільке, зокрема авторка фундаментального життєпису поета Хр. Осанн. Приписування цього спостереження й сонета "волзьким лукам", як в одному листі помилково робить Рільке, а, слідом за ним, і мало зацікавлена виясненням місця цієї невеликої події дослідниця "Сонетів до Орфея Агнес Геерінг,⁴⁸ є тільки блудом пам'яті. Навпаки, низка ліній, тем книги наче виростає з давніх переживань поета, переживань усвідомлених і засвідчених вперше на Україні. Це очевидно так же, як глибинна спорідненість "Книги годин" з лебединою піснею поета — "Елегіями з Дуїно". Але раз, в згаданому сонеті, виринає тут жива — не тільки метаморфоза старих почуттів і думок — в пам'яті поета Україна. Як раз, тільки раз звертається Рільке і до ранопомерлої, дев'ятнадцятилітньої,

⁴⁷ R. M. R.: "Tagebuecher aus der Fruhzeit", Insel-Verlag, Leipzig, 1942, S. 233-35.

⁴⁸ Agnes Geering: "Versuch einer Einfuehrung in Rainer Maria Rilkes Sonette an Orpheus", Josef Knecht Verlag, Frankfurt a/M., 1948. Див. також Н. Е. Holthusen "Rilkes Sonette an Orpheus", N. Filser Verlag, Muenchen, 1937.

мюнхенської танцюристки Віри Оукама-Кнооп (25,1), а лист від її матері з описом доньчиної смерти був безпосереднім поштовхом до написання “Сонетів до Орфея”. Був отже першим квітом натхнення після довгого “листописання” — частково зв’язаного з одруженням його доньки Рут — перших місяців життя в випадково знайденому поетом і його приятелькою Б. Клоссовською замкові Muzot.

Ще до подорожі на Україну Рільке знав уже про “Слово о полку Ігореві”. Є навіть думка про вплив староукраїнського епосу (Magp) на поетового “Корнета” (1899), хоч за подібний вплив говорить тільки споріднена в дечому дикція і ритм порівнюваних творів, а не відомий нам біографічний матеріал.

Очевидно, що подоріж на батьківщину героїв “Слова” принесла рішення про переклад нашого епосу на німецьку мову. В середині (15) лютого 1900 р. Рільке одержав від Софії Шілл примірник “Слова” у виданні “Русской Классной Библиотеки” — з старослов’янським текстом і російськими перекладами: прозовим і поетичним — Майкова, Мея, Козлова й Гербеля. Далі відомо, що з 23 грудня 1902 р. по 27 січня 1903 р., в перше перебування в Парижі, Рільке систематично читав і почав перекладати “Слово” — безпосередньо з старослов’янської мови. Російський текст був тільки “орієнтиром” в тяжких місцях. Професор Леонід Пастернак, петербурзький приятель поета, що ввів його в коло російських мистецтв, познайомив з Бенуа

(цікаво, що син маляра Борис Пастернак став учнем і геніяльним послідовником Рільке), зустрівся з поетом влітку 1904 р. в Римі й не міг надивуватися його глибокому знанню старослов'янської мови, що дозволяло любоватися красою оригінального "Слова". А 17 березня 1904 р., як повідомив поет Лу, в Римі, Via del Campidoglio, 5, переклад було закінчено.⁴⁹

Захоплення "Словом" було безмірне. Окремі місця поеми Рільке вважав за безприкладні... І після закінчення праці над перекладом, творчий дух поета палахкотів: в ці чудові дні римської весни було зачато найбільший прозовий твір письменника "Записки Мальте".

"Слово" в перекладі Рільке видано досі тільки частково (1/10) — в "Insel-Almanach", 1931, та в додаткові до "Prager Presse" від 16 лютого 1930 р.: поруч російського тексту Петретца (1926) і статті Магр. Німецькі біографи вважають переклад за майстерний і точний.⁵⁰ Зокрема, великою вдачею є пластична передача архаїчного характеру поема. Відхід від оригіналу зводиться фактично до порушення, спрощення або цілковитої негачії характерного для "Слова" паралелізму антитез і варіацій мотивів і тем. Текст Рільке не передає всієї динамічності "Слова", а прагне до посилення епіки, до мелодійності мови, ясності й мальовничості образів.

⁵⁰ S. Brutzer.

⁴⁹ M. Wocke: "Rilke und Italien", S. 48.

Двадцятьп'ять років, що пройшли з дня смерти поета в швейцарській клініці Val Mont, принесли забуття багатьом з його сучасників і славу найбільшого німецького лірика нового часу та, поряд з Валері й Еліотом, найвидатнішого поета сучасної Європи — для Рільке. Захід і досліджує Рільке. І шанує пам'ять про нього, як поета, що “в геніяльних, сяючих в далину метафорах і фігурах відобразив властиву ситуацію європейської свідомости”.⁹¹

Україна ж — хоч вона належить до тих колодязів, з яких поет, що в одному з листів до п. К. Кіппенберг⁵² порівнював себе з арабськими жінками, яким дозволено виходити лише по воду, дістав найчистіше натхнення і животворну силу — по інший бік! У нас не читають західно-європейських поетів. Не можуть знати про них. “Наші” університети ніколи ще не були осередками української культури й провідниками культури європейських народів, як не були осередками виховання самозрозумілої для кожного народу національної самоповаги й гордості. У нас накладено вето на вивчення культурних зв'язків України і з Україною.

Все це вповні стосується і до нашої теми: Рільке на Україні! Лише поодинокі поезії

⁵¹ Н. Е. Holthusen: “Der spaete Rilke”, Verlag der Arche, Zuerich, 1949, S. 7.

⁵² R. M. Rilke: “Duineser Elegien. Die Sonette au Orpheus”, Manesse, Zuerich, 1951, S. 340.

Рільке відомі українському читачеві з-за Збруча, а тепер і на всьому просторі України. Широке вивчення творчості цікавого нам поета на сьогодні для українця на батьківщині не можливе. Лише на еміграції розгорнулася праця над перекладом творів Рільке, хоч почата вона вже давно, як давно любили поета на Україні нечисленні серед нас люди з широким видноколом.

В листі від 15 грудня 1950 р., великий майстер перекладу, зокрема з Рільке, й визначний наш поет Михайло Орест писав авторові про “зустріч” з Рільке в степах Полтавщини: “Вона сталася року 1921 або 1922. Радше 1922. Щоб не дати мені занепасти на душі в глухому Зінькові, брат . . . мав звичай висилати мені віршові тексти, вкладаючи їх у листи. Переписував він для мене . . . вірші Рильського, Филиповича, дещо з Тичини, Загула, Йогансена, також переклади... На одному з аркушів я дістав переклад вірша “Die falben Felder schlafen schön.” Автор перекладу був О. Бурггард. До того прізвище Рільке було мені невідоме. Мені приємно відзначити, що перша знайомість моя з Рільке прийшла за посередництвом української мови.

Потім, року 1924 чи 1925, вже в Києві, в стінах (точніше на коридорах) університету один студент, за національністю жид, познайомив мене з більшою кількістю речей Рільке в російським перекладі А. Біска; я, захоплений, зробив з них для себе копію. Перші німецькі оригінали Рільке я прочитав у подарованій мені братом антології Т. Бенцмана “Moderne deutsche

Лугік,” і сталося це року 1925 або 1926. Почав я перекладати Рільке ще студентом, але вже не можу пригадати, який саме переклад був першим: вірша “Bodensee,” “Casablanca” чи іншого”.

Далі, в листі від 16 лютого 1951 р., Михайло Орест повернувся до згаданих вище перших перекладів з Рільке: “Ці переклади фігурували в числі 5-6, які я показав своєму вчителю — проф. М. Калиновичу. Професор переглянув мою роботу вдома і за кілька днів відбув зі мною розмову — після лекції, також на одному з знаних Вам коридорів, коло якогось із багатьох вікон (яке, можливо, теж Вам відоме інтимніше). Критика була строга і прихильна, моя робота дістала, загалом беручи, апробацію від Михайла Яковлевича, що знав літературу не менше, як і лінгвістику, і мав вишукані стилістичні принципи... Від проф. Калиновича також дістав я — з його власної бібліотеки — “Frühe Gedichte”, а потому “Neue Gedichte”...

Перекладна праця моя з Рільке тривала далі, і на момент свого першого арешту влітку 1929 р., я мав десятків півтора-два його речей. За советів тільки один із перекладів моїх побачив світло денне... Додам тільки, що я **хотів** бачити їх опублікованими в підсоветських журналах, — чого не можу сказати про свої власні вірші. За советів я, пишучи, не надрукував жодного оригінального рядка”.

В наведених словах — доля українських людей, доля українського поета, доля України. І, разом з тим наша воля до праці, до творчости,

до гідного великого народу Європи життя. В них — завдання українським творцям на еміграції. Одне з основних завдань еміграції відрізаного від культурного світу народу невичерпних творчих можливостей і прагнень.

1951.

ЗАМІСТЬ ПІСЛЯМОВИ

“Unser Volk hat ein schaffes Gedächtnis und eine traumende Seele”... Н. v. Hofmannstal.

Вище наведені слова Гофмансталя, звернені до народу німецького, ще в більшій мірі окреслюють негативні риси українців. Слова ці про мляву пам'ять і романтичну бушу народню легко впадають в очі нашого читача німецького клясика й народжують гіркі думки. Жодні виправдання й посилення на недержавність нашу не в силі заперечити правди цього перенесеного на нас твердження поета. Пам'ять наша млява... І занедбана — пам'ять про численні покоління творців нашої культури, нашої стародавньої і нової історії, а з нею разом — і пам'ять про видатних чужинців, зв'язаних з нами долею або хоч почуттям любови чи симпатії до України.

До першого ряду всебічно важливих завдань духового опанування нашого минулого, духового опанування всіх українських теренів, і вироблення самостійного, національного погляду на нього, належить наша тема: Рільке на Україні. З другого боку, вивчення Рільке українськими дослідниками стимулює перегляд низ-

ки положень європейського рількезнавства й скріплює помітний по останній війні інтерес до України, про що свідчать численні твори художньої і мемуарної літератури німців, італійців і французів.

Прикладом безпосереднього відгуку німецького рількезнавства на українську працю про поета може служити стаття А. Ранніта "Рільке й слов'янське мистецтво" в багато ілюстрованому (також і творами українського мистецтва) збірникові "Райнер Марія Рільке й образотворче мистецтво".¹ Автор статті повторює низку, з нашого погляду, безпідставних тверджень Є. Ю. Пеленського, зокрема, про опис Софійського собору в поезії "Selten ist die Sonne im Sober" та про український мотив у "Нових віршах". Без підтверджень новими матеріялами. Але надзвичайної ціни є наставлення німецького мистецтвознавця — досі безприкладне в європейських працях чітке розграничення української і російської культури, визнання самотності нашого мистецтва від давніх часів і констатація великої ролі неросіян в історії мистецтва Росії. Зокрема, проф. Ранніт підкреслює оригінальність стилю Софії, архітектурні пам'ятки Києва ставить поруч Шартра й Равенни. І справедливо відзначає вплив української культури на молодого Рільке. Вплив також людини й землі української. Тут вперше переповідається зі слів дру-

Хай наведений приклад впливу скромної

¹ "Rainer Maria Rilke und die bildende Kunst", W. Klein Verlag, Baden-Baden, 1951.

жини Рільке історію досі нею збереженої ікони, подарованої поетові українським селянином. книжечки Є. Ю. Пеленського заохотить наших літературознавців до дальшої розробки цілому культурному світові цікавого завдання — висвітлення справжніх причин поетового захоплення східнім слов'янством, а найперше таки — Україною. Цій праці об'єктивно сприяють і все нові публікації про Рільке, все нові мемуари широкого кола його приятелів. Такою фундаментальною книгою є щойно видані Ернестом Пфайфером спогади Лу.²



² Lou Andrea-Salome: "Lebensrueckblick. Grundriss einiger Erinnerungen", Max Niehans Verlag, Zuerich, und Insel-Verlag, Wiesbaden, 1951.